

- 60,4% до +52,8%. Не можна мотивувати працю найманого персоналу за перевищення рівня бездефектного виготовлення продукції.

Перспективи подальших розробок полягають у тому, що важливу роль у розвитку промислових підприємств має визначення розміру грошових фондів мотивації у процесі оцінки оптимальності діяльності персоналу. В економічній ситуації функціонування промислових підприємств, що склалася, доцільним є застосування двох способів розрахунку нормативів. Згідно з першим здійснюється розрахунок арифметичної суми оцінок

кожного фактора за атестованим працівником і знаходиться його середня величина, яка є нормативною. Другий спосіб дає можливість ліквідувати вказаний недолік і одночасно наблизити рівень вимог до персоналу з вищих критеріїв, що забезпечують суттєве зростання надійності й конкурентоспроможності підприємства. Він передбачає кількісну оцінку факторів, що характеризують рівень виконання роботи й ефективності характеристик працівника, а також елементи їхньої оцінки і ступінь диференціації.

Література

1. Бірюк А. Як мотивувати персонал до результативної постійної роботи / А. Бірюк // Менеджер по персоналу. – 2006. – № 8.
2. Богиня Д.П. Трудовий менталітет в системі мотивації праці / Д.П. Богиня, М.В. Семакіна. – Кіровоград : Терція, 2002. – 256 с.
3. Потьомкін Л.М. Ефективність функціонування харчових підприємств: мотивація персоналу : монографія / Л.М. Потьомкін. – Одеса : «Пальмира», 2011. – 243 с.

УДК [631.53.02-047.44:633.854.78] (477)

АНТОНЮК О.П., канд. екон. наук, доцент
Одеська національна академія харчових технологій

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ ВИРОБНИЦТВА ТА ПЕРЕРОБКИ НАСІННЯ СОНЯШНИКУ В УКРАЇНІ

У статті досліджено динаміку виробництва соняшникової олії та соняшнику в розрізі природно-кліматичних зон. Визначено дефіцитність сировини в областях Степу, що є результатом надмірно екстенсивного характеру її виробництва. Зміна ситуації пов'язується зі змінами в складі олійних культур, коли головною культурою стає соя.

Ключові слова: структура олійних культур, природно-кліматичні зони, просторова розосередженість виробництва, дефіцит сировини

This paper investigates the dynamics of sunflower oil and sunflower in the context of climatic zones. Definitely scarcity of raw materials in the steppe regions, resulting from over-extensive nature of its production. Change of situation related to the changes in the composition of oilseeds as the main culture is soy.

Keywords: structure oilseeds, climatic zones, spatial dispersed production, shortage of raw materials

Вступ. Як відомо, Україна займає лідируючі позиції на світовому ринку щодо виробництва соняшнику та соняшникової олії. В 2012 р. валовий збір соняшнику досягає 8387 тис. т, або майже 20,5% світового виробництва. Водночас Україна є лідером з експорту соняшникової олії, забезпечуючи майже 50% світової торгівлі цієї продукції. Із зростанням виробництва соняшнику збільшуються потужності з його переробки. Нині вони оцінюються в 12,2 млн. т на рік, таким чином перевищуючи величину урожаю. Дефіцит сировини в майже 4 млн. т суттєво впливає на динаміку внутрішніх цін на соняшник і соняшкову олію. Із зростанням надалі переробних потужностей по насінню соняшнику (а їх темпи перевищують темпи зростання урожаїв), дефіцит сировини буде тільки збільшуватися. Тому учасникам ринку олії, жирової продукції слід внести серйозні корективи в політику виробництва і переробки олійних культур.

Питання виробництва та переробки насіння соняшнику досліджують у своїх працях такі вчені і спеціалісти галузі: П.І. Гайдуцький, Г. Квітка, С. Капшук, О. Маслак, В.Я. Месель-Веселяк, М.В. Присяжнюк, Н.В. Потривасва, А. Снежкова, О.М. Шпичак, І.В. Чехова та інші. В той же час тенденції виробництва та переробки насіння головної культури - соняшнику і причини появи і зростання дефіциту сировини потребують подальших досліджень в сучасних мінливих ринкових умовах.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасного стану ринку насіння соняшнику, його відповідності переробній базі, виявлення особливостей формування дефіциту цієї сировини в розрізі природно-кліматичних зон і можливих змін в структурі олійних культур.

Результати. Виробництво олійних культур в Україні вже багато років зосереджено переважно на соняшник, як основну сировину для промислового

виробництва (у валовому виробництві рослинної олії близько 90% припадає на соняшникову).

Таблиця 1

Структура виробництва основних олійних культур в Україні*

Культури	2000 р.		2005 р.		2010 р.		2012 р.	
	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%	тис. т	%
Соняшник	3457	94,6	4706	84,0	6772	68,3	8387	70,0
Соя	64	1,8	613	10,9	1680	16,9	2410	20,0
Ріпак	132	3,6	285	5,1	1470	14,8	1204	10,0
Всього	3653	100,0	5601	100,0	9922	100,0	12001	100,0

* Складено і розраховано за даними державної служби статистики України

Як видно з даних табл. 1, соняшник являється основною олійною культурою, незважаючи на те, що в результаті швидкого нарощування виробництва сої і ріпаку, частка соняшнику скоротилася на 94,6% в 2000 р., до 70,0% в 2012 р. Стимулом для зростання валового збору насіння соняшнику являється його висока ліквідність (великий попит як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках) і сама висока серед зернових технічних культур рентабельність. Так, в 2010, 2011, 2012 роках рентабельність (в %) була відповідно: зернові культури - 13,9; 26,1; 15,2; цукрового буряка - 16,7; 36,5; 15,7; картопля - 62,1; 17,7; 21,5; насіння соняшнику - 64,7; 57,0; 45,8 [1]. Аналіз ринкової ситуації до 2010-2012 рр. показав зростання попиту на соняшник і сою. Зменшення виробництва і пропозицій ріпаку

відбулось по причині зменшення посівних площ під культурою до 547 тис. га проти 863 тис. га в 2010 році. Збільшення виробництва насіння соняшнику відбувалось в умовах зростання реалізаційних цін на цю сировину і експортних цін на соняшкову олію. Середня реалізаційна ціна на насіння соняшнику складала (грн./т): 2010 р. - 3018,7; 2011 р. - 3175,0; 2012 - 3330. Експортна ціна за 1 т. соняшникової олії (дол. США за 1 т) була така: 2009/2010 МР - 765,8; 2010/2011 МР - 1100,6; 2011/2012 МР - 1215,4.

Впродовж трьох років ціна соняшника зросла на 110,3%, а експортна ціна на 1 т олії збільшилась на 158,7%. Все вищесказане свідчить про привабливість соняшнику для виробників. Його висівають навіть у таких районах, де він раніше не культивувався, наприклад, на Поліссі (табл. 2).

Таблиця 2

Виробництво основних олійних культур в розрізі природно - кліматичних зон України за 2010-2012 рр.*

Природні кліматичні зони	Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.
Степ	Валовий збір тис.т.	4613	5850	5308
	Зібрана площа, тис.га	3285	3417	3712
	Урожайність ц.га.	14,1	17,1	14,3
Лісостеп	Валовий збір тис.т.	2061	2597	2764
	Зібрана площа, тис.га	1175	1173	1205
	Урожайність ц.га.	17,5	22,1	22,9
Полісся	Валовий збір тис.т.	98	224	319
	Зібрана площа, тис.га	66	126	165
	Урожайність ц.га.	14,8	17,8	19,3
В цілому по Україні	Валовий збір тис.т.	6772	8671	8387
	Зібрана площа, тис.га	4526	4717	5082
	Урожайність ц.га.	15,0	18,4	16,5

* Складено і розраховано за даними державної служби статистики України

Що до виробництва соняшнику, то найбільше його виробляється в Степу, а найменше на Поліссі. В той же час сама низька урожайність в Степу, а сама висока – в Лісостепу, де наряду з Поліссям урожайність не тільки висока, але й має тенденцію до зростання. В цілому по Україні урожайність соняшнику залишаються низькою і в півтора рази поступається країнам Європейського Союзу. За оцінкою фахівців, причинами низької урожайності соняшнику, серед інших, є розбалансування наукового обґрунтованих сівозмін (замість 7 років - найкращий варіант - вирощування відновлюють на одному полі через 2-3 роки).

Оптимальні площі посіву соняшника при поверненні його на попереднє місце вирощування через 7 років в розрізі природно-кліматичних зон

мають бути такими (тис. га) в цілому по Україні - 2033, в т.ч. Степ - 1482, Лісостеп - 539, Полісся - 12. Проте, використовуючи сприятливу ринкову ситуацію, виробники нарощують потенціал виробництва та переробки соняшнику і, в значній мірі, шляхом розширення посівних площ. Так, в середньому за рік в 2010-2012 рр. площі до збирання соняшнику по Україні склали (тис. га): 4775 (коефіцієнт перевищення норми - 2,35), в т.ч. Степ – 3472 (2,34); Лісостеп – 1184 (2,19) і Полісся - 119 (9,92). В значній мірі приріст валового збору насіння досягається саме за рахунок збільшення посівних площ. Так, збільшення валового збору соняшнику по Україні в 2012 р. в порівнянні з 2010 р. в 1615 тис. т було забезпечено на 832 тис. т. або 51,5% приросту саме за рахунок збільшення площ.

Вкрай низькою залишається урожайність соняшника в степових областях України, що є головними виробниками і переробниками сировини. На зменшення урожайності вплинули і несприятливі погодні умови. Так, в 2012 р. урожайність була (ц/га): Запорізька - 12,6; Миколаївська - 14,8; Одеська - 12,2; Херсонська - 8,3. Зменшення урожайності в 2012 р. по Україні визвало скорочення валового збору і призвело до неповної завантаженості виробничих потужностей олійно-переробних підприємств і загострення конкуренції на внутрішньому ринку між переробними підприємствами. Як наслідок, переробники підняли закупівельні ціни. Середньозважені закупівельні ціни насіння соняшнику станом на 16 січня 2013 р. досягли 4,5 тис. грн./т. Найвищі ціни зафіксовані в Одеській (5 тис. грн./т), Дніпропетровській, Запорізькій (4,85 тис. грн./т) областях, то що забезпечило високий рівень рентабельності [2]. Проти все, існуючі посіви соняшнику вважають спеціалісти надмірними, і з метою поступового скорочення було прийнято Закон України щодо врегулювання сівозміни №1443-VI від

4.06.2009 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів». Положення Закону і постанова КМ України №164 передбачають поступове зниження посівів до 2,9-3,0 млн. га. Є більш радикальні пропозиції. Так, на думку вчених ННЦ «Інститут аграрної економіки», посіви соняшнику необхідно скоригувати у 2020 р. до 2,4 млн. га, а у 2030 - 2,0 млн. га [3].

Скорочувати посіви соняшнику необхідно. Але заради збереження лідируючих позицій Українського олієпрому слід суттєво підвищити урожайність соняшника, а вивільнені посівні площі відвести під сою і ріпак. В цьому випадку має змінитися структура олійних культур - зменшиться частка соняшнику і зросте частка ріпаку і, особливо, сої.

Розглянута просторова розосередженість зон вирощування насіння соняшнику потребує відповідного розміщення виробництва соняшникової олії. Така відповідність наведена в табл. 3.

Таблиця 3

Структура виробництва соняшнику і соняшникової олії в розрізі природно-кліматичних зон України (%) за 1996-2012 рр.*

Природно-кліматичні зони	1996-2000 рр.		2001-2005 рр.		2006-2010 рр.		2011-2012 рр.	
	Частка в загальному виробництві, %							
	соняшник	Олія	соняшник	Олія	соняшник	Олія	соняшник	олія
Степ	77,4	72,9	78,7	74,5	72,1	71,9	65,4	73,5
Лісостеп	22,4	26,2	20,9	25,0	27,1	27,9	31,4	26,3
Полісся	0,2	0,9	0,4	0,5	0,8	0,2	3,2	0,2
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

* Розраховано за даними державної служби статистики України

Дані табл. 3 свідчать, що в 1996-2010 рр. в розрізі природно-кліматичних зон виробництво олії відповідало виробництву сировини. Але в період 2011-2012 рр. ситуація стала змінюватись. Підприємства степових областей нарощують виробництво соняшникової олії. Їх частка досягла 73,5% загальнодержавного виробництва, в той час як по виробництву соняшнику частка Степу скоротилась до 65,4%. По областях Лісостепу і Полісся маємо зворотну ситуацію. По виробництву соняшнику їх частка зросла до 34,6%, в той час як по виробництву олії вона скоротилась до 26,5%. Головним фактором

зростання виробництва соняшнику в областях Лісостепу є зростання урожайності. Так, в Лісостепу урожайність соняшнику зросла з 17,5 ц/га в 2010 р. до 22,94 ц/га в 2012 р. Із загального приросту урожаю соняшнику в 703 тис. т, або 92,6% є результатом зростання урожайності. Останні два роки (2011-2012) для підприємств Степу виявились якісно новими - вони не забезпечені сировиною власного виробництва і вимушені завозити насіння соняшнику з Лісостепу і Полісся.

Про масштаби дефіциту насіння соняшнику по областях Степу свідчить табл. 4.

Таблиця 4

Розрахунок забезпеченості підприємств степових областей насінням соняшнику

Області	2011 р.				2012 р.			
	Вироблено тис. т		Потреба в соняшнику*	+ надлишок - дефіцит	Вироблено тис. т.		Потреба в соняшнику*	+ надлишок - дефіцит
	олія	соняшнику			олія	соняшнику		
Дніпропетровська	207	1035	486	+549	233	803	548	+255
Донецька	352	777	827	-50	388	742	912	-170
Запорізька	574	1004	1349	-345	600	750	1410	-660
Кіровоградська	383	918	900	+18	520	908	1222	-314
Луганська	63	579	148	+431	59	558	139	+419
Миколаївська	186	632	437	+195	328	696	771	-75
Одеська	382	431	898	-467	483	481	1135	-654
Херсонська	164	418	385	+33	203	296	477	-181
АРК	1	56	3	+53	1	74	3	+71
Всього	2312	5850	5433	+417	2815	5308	6617	-1309

* При розрахунку потреби використовуються коефіцієнти 2,35 до обсягу виробництва олії

В 2011 р. при гарній врожайності виробництво соняшнику перевищило потреби переробних підприємств на 417 тис. т. Але в наступному році валове виробництво соняшнику зменшилось на 542 тис. т, а потреби переробників зросли до 6617 тис. т, в результаті чого дефіцит сировини досяг рівня 1309 тис. т. В п'яти областях Степу з найбільшим обсягом виробництва олії впродовж тривалого періоду спостерігається стійкий дефіцит цієї сировини. За період 2010-2012 рр. дефіцит становить (тис. т): Донецька - 540; Запорізька - 1248; Кіровоградська - 415; Одеська - 1677; Херсонська - 212. Причиною цього є те, що нарощування потужностей по переробці соняшника і виробництву олії чітко не пов'язувались із сировинною базою регіонів. За період 2001-2012 рр. виробництво олії по областях зросло (раз): Донецька - 2; Запорізька - 3,9; Кіровоградська - 6,1; Одеська - 9,6 Херсонська - 7,6. Виробництво соняшнику в цих областях зростало переважно за рахунок збільшення посівних площ, а не урожайності, що призвело до унікальної структури посівних площ, яка не відповідає елементарним правилам агротехніки. Так частка посівів соняшника в посівній площі області складає (%): Донецька - 32; Запорізька - 37,4; Кіровоградська - 29,1; Одеська - 22,1; Херсонська - 26,9. Так що надалі мова може йти лише про значне скорочення посівних площ і зменшення валового збору. Єдиним виходом для підприємств олієпрому залишається зменшення переробки насіння соняшнику замінити збільшенням використання ріпаку та, особливо, сої, виробництвом якої, починаючи з 2007 р. щорічно зростає у 723 тис. т до 2410 тис. т, або в 3,3 рази. Ситуація з вирощуванням соняшнику, маючи на увазі розмір посівних площ, є загрозливою. Частка соняшнику у структурі посівів в 14% в середньому по Україні є критичною, зважаючи на агротехнічні вимоги сівозмін. А в 2012 р. при посівних площах України в 27801 тис. га під соняшник було відведено 5194 тис. га, або 18,7%, що призводить до погіршення якості ґрунтів, зменшення їх родючості. В цьому контексті слід зрозуміти виробникам і переробникам соняшнику, що Україна - це невелика держава і задовольнити потреби лише Європи не в змозі, не кажучи про решту світу. За даними «Укроліапрому» дефіцит насіння соняшнику в країнах Євросоюзу

оцінюється в 15 млн. т. На нашу думку, має бути радикально змінена структура олійних культур в Україні в сторону подальшого зменшення частки соняшнику і зростання частки сої і ріпаку. При усіх варіантах структури олійних слід пам'ятати, що олієсировина має бути достатньою для завантаження існуючих потужностей, що оцінюються в 13,3 млн. т [4]. За нашими розрахунками, посівна площа під олійними має бути (млн. га) 7,3, в т.ч., соняшник - 2,7; соя - 2,4; ріпак - 2,2. При урожайності фактично уже досягнутій в кращі роки – соняшник - 18,4 ц/га, соя 20,4 ц/га, ріпак - 20,8 ц/га, валовий збір олійних складає 14,5 млн. т. В такому випадку структура олійних суттєво зміниться: соняшник - 34,0%, соя - 35,0%, ріпак - 31,0%, що не тільки сприятиме якості ґрунтів але й зростанню урожаїв.

Висновки.

1. Структура виробництва основних олійних культур поступово змінюється - зменшуються у валовому зборі частка соняшнику і збільшується частка сої та ріпаку. Проте виробництво соняшнику, найбільш виснажливої для ґрунтів культури, залишається високим.

2. Найбільші посіви соняшнику мають місце в степових областях України і врожайність є найнижчою у порівнянні з областями Лісостепу та Полісся.

3. Аналіз структури виробництва соняшникової олії та соняшнику в розрізі природно-кліматичних зон свідчить, що найбільші обсяги зосереджуються в областях Степу. Проте в останні роки по причині вкрай низької урожайності соняшнику сировини не вистачає для підтримання темпів виробництва. Найбільший дефіцит соняшнику має місце впродовж останніх трьох років в Донецькій, Запорізькій, Кіровоградській, Одеській та Херсонській областях, де виробництво сировини ведеться з порушенням вимог сівозмін, що в свою чергу визиває зменшення урожайності.

4. Для збереження ґрунтів і забезпечення продовольчої безпеки в країні слід суттєво змінити структуру олійних культур. В результаті поступового зменшення посівних площ і обсягів виробництва соняшнику мають зростати посівні площі і валовий збір сої та ріпаку, як це і має місце в передових країнах світу.

Література

1. Статистичний щорічник України за 2012 р. / за ред. О.Г. Осауленко. Державна служба статистики, 2013. - 545 с.
2. Маслак О. Основні тенденції ринку олійного насіння / О. Маслак // Пропозиція - 2013. - №2. - С.4-7.
3. Аграрний сектор економіки України і перспектива розвитку / [М.В. Присяжнюк, М.В. Зубець, П.Т. Саблук та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Весляка, М.М. Федорова. - К. : ННЦАЕ, 2001. - С.134.
4. Квітка Г. Картина олією / Г. Квітка // Пропозиція 2013. - №7. - С.40-43.

